

UNIVERZA V LJUBLJANI
TEOLOŠKA FAKULTETA
Zakonska in družinska terapija

Sabina Jurič

MEDGENERACIJSKI PRENOS ELEMENTOV
STARŠEVSTVA, RELIGIOZNOST STARŠEV IN
ODRASLA NAVEZANOST OTROK

Doktorska disertacija

red. prof. dr. Vinko Potočnik

Ljubljana, 2013

*Zahvaljujem se vsem, ki ste verjeli vame in me podpirali, ter vsem,
ki ste sodelovali v raziskavi in bili pripravljeni z mano deliti del vaših
izkušenj ...*

KAZALO VSEBINE

<i>UVOD</i>	<i>1</i>
<i>TEORETIČNI DEL</i>	<i>6</i>
<i>1. VZGOJA IN DRUŽINA</i>	<i>6</i>
1.1 Pomen vzgoje v družini	6
1.2 Družinska vpetost v okolje	8
1.3 Družina se spreminja	11
1.4 Raziskovanje družine	13
1.4.1 Poročanje in beleženje družinskih članov	15
1.4.2 Opazovanje družinskih članov	17
1.4.3 Longitudinalna analiza	21
1.5 Družina in njene naloge	22
1.6 Družinski sistem, njegova pravila in vloge	24
1.7 Družinski podsistemi	26
1.8 Vloga staršev	31
1.8.1 Samopodoba staršev	34
1.8.2 Kvaliteta zakonskega/partnerskega odnosa	35
1.8.3 Vloga očeta	39
1.8.4 Vloga matere	41
1.8.5 Vloga starih staršev	43
<i>2. RAZISKOVANJE VZGOJNIH KATEGORIJ</i>	<i>46</i>
2.1 Osnovni (nad)kategoriji vzgoje – sprejemanje otroka in kontrola otroka	55
2.2 Kontrola otroka – razdelitev na dve ločeni kategoriji	58

2.3	Opre delitev vzgoje z več kategorijami	62
2.4	Opre delitev vzgojnih kategorij s pomočjo statističnih metod	64
2.5	Vzgojne kategorije, pridobljene z raziskovanjem stališč staršev	68
2.6	Vzgojne kategorije in širše okolje	69
2.7	Povezanost kategorij starševstva z otrokovim šolskim delom	70
2.8	Kategorije, ki odražajo lastnosti družine kot sistema	72
2.9	Vzgojne kategorije, združene v vzgojne stile	74
2.10	Otrokove potrebe in odzivi staršev	75
2.11	Vzgojni stili	81
2.11.1	<i>Diana Baumrind</i>	82
2.11.2	<i>Maccoby in Martin</i>	85
3.	MEDGENERACIJSKI PRENOS VZGOJE	88
3.1	Medsebojno vplivanje med starši in otroki	88
3.2	Prenos vzgojnih kategorij	90
3.3	Prenos vzgojnih stilov	93
3.4	Načini prenosa vzgojnih stilov in posameznih vzgojnih kategorij	96
3.4.1	<i>Prenos starševstva v okviru širših socialnih in družbenih okoliščin</i>	97
3.4.2	<i>Prenos starševstva na podlagi opazovanja in posnemanja staršev</i>	100
3.4.3	<i>Prenos starševstva na podlagi medsebojnih odnosov</i>	104
3.4.4	<i>Prenos starševstva na podlagi podedovanih lastnosti</i>	108
4.	POVEZANOST VZGOJE IN NAVEZANOSTI UDELEŽENCEV	111
4.1	Opre delitev teorije navezanosti	111
4.1.1	<i>John Bowlby</i>	112
4.1.2	<i>Mary Ainsworth</i>	114
4.2	Navezanost in skrb za drugega	118

4.3 Navezanost v odraslosti	119
4.4 Metodološki pristop odkrivanja odrasle navezanosti	121
<i>4.4.1 Intervju o odrasli navezanosti (Adult Attachment Interview)</i>	<i>121</i>
<i>4.4.2 Samoevalvacijski vprašalniki o odrasli navezanosti</i>	<i>123</i>
4.5 Partnerski odnos z vidika navezanosti	128
<i>4.5.1 Varno in nevarno navezani partnerji</i>	<i>129</i>
4.6 Navezanosti staršev in njihova vzgoja otrok	131
<i>4.6.1 Varno in nevarno navezani starši</i>	<i>132</i>
<i>4.6.2 Razvoj navezanosti pri otroku</i>	<i>135</i>
<i>4.6.3 Navezanost in zaznava družinskih članov</i>	<i>137</i>
<i>4.6.4 Navezanost in odnos do starajočih staršev</i>	<i>139</i>
5. POVEZANOST VZGOJE IN RELIGIOZNOSTI STARŠEV	140
5.1 Pomen religije in religioznosti	140
5.2 Religioznost staršev in njihova vzgoja	142
5.2.1 Prenos verskih vrednot	145
<i>5.2.2 Vloga starih staršev pri prenosu verskih vrednot</i>	<i>147</i>
5.3 Raziskave o izraženosti vere	148
5.4 Religioznost in navezanost	152
<i>5.4.1 Bog kot figura navezanosti</i>	<i>153</i>
<i>5.4.2 Hipoteza skladnosti</i>	<i>155</i>
<i>5.4.3 Hipoteza kompenzacije</i>	<i>157</i>
6. PROBLEM IN RAZISKOVALNA VPRAŠANJA	161
EMPIRIČNI DEL	166
7. KVALITATIVNI DEL RAZISKAVE	195

7. 1 Metoda	167
7.1.1 <i>Udeleženci</i>	167
7.1.2 <i>Pripomočki</i>	169
7.1.3 <i>Postopek</i>	169
7.2 Rezultati – prvo raziskovalno vprašanje	173
7.3 Interpretacija – prvi del	182
7.4 Odgovor na prvo raziskovalno vprašanje	193
8. KVANTITATIVNI DEL RAZISKAVE	195
8.1 Metoda	195
8.1.1 <i>Udeleženci</i>	195
8.1.2 <i>Instrumenti</i>	196
8.1.3 <i>Postopek</i>	199
8.2 Rezultati – drugo raziskovalno vprašanje	201
8.2.1 <i>Avtoritarni vzgojni stil</i>	202
8.2.2 <i>Permisivni vzgojni stil</i>	206
8.2.3 <i>Avtoritativni vzgojni stil</i>	209
8.2.4 <i>Primerjava razlik v izraženosti vzgojnega stila med generacijskimi linijami</i>	213
8.2.5 <i>Pozitivna vzgojna nadkategorija: Ljubeč zakonski odnos</i>	218
8.2.6 <i>Pozitivna vzgojna nadkategorija: Sprejemanje otroka</i>	223
8.2.7 <i>Pozitivna vzgojna nadkategorija: Sodelovanje z otrokom</i>	227
8.2.8 <i>Pozitivna vzgojna nadkategorija: Jasno postavljene meje otroku</i>	232
8.2.9 <i>Pozitivna vzgojna nadkategorija: Možnost izražanja in uveljavljanja otroka</i>	236
8.2.10 <i>Pozitivna vzgojna nadkategorija: Pomoč otroku pri doseganju samostojnosti</i>	241
8.2.11 <i>Negativna vzgojna nadkategorija: Neljubeč zakonski odnos</i>	249

8.2.12 Negativna vzgojna nadkategorija: Pritisk nad otrokom	254
8.2.13 Negativna vzgojna nadkategorija: Otrokovo pogrešanje starša	259
8.2.14 Negativna vzgojna nadkategorija: Grobi posegi v otroka (fizični, psihični)	263
8.2.15 Negativna vzgojna nadkategorija: Neupoštevanje otroka	268
8.3 Interpretacija – drugi del	274
8.4 Odgovor na drugo raziskovalno vprašanje	332
8.5 Rezultati – tretje raziskovalno vprašanje	341
8.6 Interpretacija – tretji del	371
8.7 Odgovor na tretje raziskovalno vprašanje	387
8.8 Rezultati – četrto raziskovalno vprašanje	391
8.9 Interpretacija – četrti del	412
8.10 Odgovor na četrto raziskovalno vprašanje	424
<i>ZAKLJUČEK</i>	428
<i>POVZETEK</i>	437
<i>ABSTRACT</i>	439
<i>REFERENCE</i>	441
<i>PRILOGE</i>	<i>i</i>

UVOD

Na svoji dosedanji poklicni poti se je raziskovalka veliko srečevala z mladostniki v stiski, z njihovimi starši, z žrtvami nasilja ter odraslimi s posebnimi potrebami, kateri v družini niso imeli ustrezne podpore,... Prek dela z različnimi ciljnim skupinami na področju šolstva, socialnega skrbstva, zaposlovanja ter psihoterapevtske obravnave, je raziskovalka spoznavala pomembnost vzgoje in načina življenja v družini, ki ga starši prenašajo na otroke. S tem namreč nevede vplivajo na oblikovanje njihovih življenjskih navad, vzorcev in spopadanja z izzivi ter ovirami. Zaradi omenjenih opažanj in predvsem potencialnih rešitev pri dvigu kakovosti življenja posameznikov in njihovih družin se je tej temi raziskovalno posvetila v svoji doktorski disertaciji.

Disertacija predstavlja sintezo teoretičnih in empiričnih informacij o pomenu družine, otrokove primarne socializacije znotraj nje ter vloge staršev kot pomembnih akterjev pri otrokovem psihosocialnem razvoju. Osredotočili smo se na starševsko vzgojo, vezano zgolj na interakcijo staršev in otrok, poleg izraženosti vzgojnih stilov staršev smo poiskali tudi posamezne elemente vzgoje, ki smo jih poimenovali vzgojne kategorije, ter preverili medgeneracijsko kontinuiteto vzgojnih stilov in posameznih vzgojnih kategorij. Z vidika odražanja zgodnje starševske vzgoje posameznika v njegovem kasnejšem življenju nas je zanimal tudi stil navezanosti odraslih otrok v njihovih vrstniških ter partnerskih oz. zakonskih odnosih. Glede na več lastnosti tako staršev kot otrok in tudi širšega okolja, ki vplivajo na način medsebojnih interakcij v družinah, smo se podrobneje ustavili tudi pri eni izmed lastnosti staršev, ki ima pomembno vlogo pri starševski vzgoji – to je njihova religioznost.

Teoretični del disertacije predstavlja pet poglavij, kjer so podrobneje opisani tematika raziskovalnih vprašanj in izsledki dosedanjih tujih ter domačih raziskav na tem področju: vloga družine in pomen starševske vzgoje, že raziskane in metodološko potrjene vzgojne kategorije drugih avtorjev, načini medgeneracijskega prenosa starševskih izkušenj na potomce, povezanost vzgoje in njena vloga pri navezanosti ter pomen religioznosti družine pri njenem funkcioniranju.

V prvem poglavju teoretičnega dela smo se podrobneje posvetili družini in vzgoji. Preverili smo kronološki pogled na vzgojo in otroka kot soudeleženega v procesu vzgajanja. Na vzgojo poleg lastnosti otroka vplivajo tudi lastnosti staršev ter zunanjega okolja, v katerem živi

družina. Odnos družine z okoljem prispeva k njenemu funkcioniranju – le-ta je lahko do okolja zelo odprta, se zlije z njim ali pa ima rigidno strukturo in je od njega strogo ločena, celo izločena, kar daje vzgoji staršev pomembno noto. Družina se je v zadnjem času močno spremenila in z njo tudi pričakovane vloge družinskih članov. Na tem mestu so prikazane tudi metode raziskovanja družine: od poročanja družinskih članov do tako opazovanja interakcij v družini kot tudi pomena longitudinalnih raziskav. Ker družinski sistem deluje kot celota, ima vsak član določene naloge, družinske vloge, ki jih lahko rešuje bolj oz. manj uspešno. Znotraj družine obstajajo družinski podsistemi – starševski podsistem, partnerski podsistem, otroški podsistem, ki se med seboj lahko prepletajo, tudi dopolnjujejo. Na življenje družine močno vpliva tudi trdnost oz. prehodnost meja med omenjenimi podsistemi. Podrobneje smo opisali tudi naloge in vloge staršev, posebej očeta, matere in starih staršev.

V drugem poglavju je bilo predstavljeno raziskovanje starševske vzgoje s pomočjo merskih instrumentov – vprašalnikov, lestvic, opazovanja družinskih interakcij – ter obdelava podatkov s pomočjo statističnih metod. Podrobneje smo nanizali s strani tujih avtorjev opredeljene in metodološko potrjene starševske kategorije v zadnjih sedemdesetih letih. Nekateri avtorji so vzgojo definirali na podlagi več vzgojnih kategorij, drugi so jo močnejše povezovali z okoljem bivanja družine, s šolskim delom, z dnevno rutino staršev in otrok., tudi s funkcioniranjem družine kot celote. Z vidika raziskovanja je treba omeniti tudi razdelitev fenomena starševske kontrole na vedenjsko in psihološko kontrolo ter njeno izraženost v starševskih vedenjih. V poglavju smo obravnavali tudi povezanost več vzgojnih kategorij v dveh uveljavljenih, najpogosteje tudi raziskovalno potrjenih klasifikacijah vzgojnih stilov avtorice D. Baumrind (1967) ter avtorjev Maccoby in Martin (1983). Poleg opredelitve vzgojnih kategorij in definiranja vzgojnih stilov poglavje vsebuje tudi nekatere smernice za starševska vedenja, ki so oz. niso v skladu s potrebami otrok.

V tretjem poglavju smo zapisali načine prenosa vzgojnih kategorij in vzgojnih stilov med generacijami. Omenili smo tudi sovplivanje družinskih članov drug na drugega in primere, kako lahko nezreli starši pri osamosvajanju otroka le-tega s krivdo, nasiljem ter tekmovalnostjo vežejo nase in mu tako onemogočajo doseganje samostojnosti, namesto da bi ga spodbujali. Vzorci vzgoje otrok pa se zaradi različnih dejavnikov ponavljajo v več generacijah. V poglavju smo opredelili štiri najpogostejše načine prenosa vzorcev vzgoje iz staršev na potomce, in sicer: prenos na podlagi ustvarjanja družine v enakem socialnem okolju, z enakimi pričakovanji, z enako kulturo, ki od posameznika pričakuje delovanje v

skladu z normativno določenimi mejniki, prevzem ustavljenih družbenih norm ... Druga pot prenosa predstavlja ponavljanje naučenih tehnik in metod vzgoje od svojih staršev. Teorija socialnega učenja namreč neposredno na podlagi doživetih zgodnjih izkušenj lastnega otroštva oz. posredno s prevzemanjem starševskih stališč in vrednot razlaga ponovitev vzgojnih vzorcev pri potomcih. Tretja pot pa je raziskovalno dobro podprta pot prenosa, utemeljena s teorijo navezanosti, tudi teorijo diferenciacije selfa. Zgodnji odnosi s starši namreč oblikujejo stil navezanosti otroka, ki mu tudi v bodoče, v vrstniških in partnerskih odnosih, služi kot prototip bližnjih odnosov, nenazadnje tudi kot prototip odnosa s svojim otrokom. Novejše raziskave govorijo tudi o genetski občutljivosti na določene zgodnje izkušnje ter o večji dovzetnosti posameznika na posamezne načine medsebojnih interakcij.

Četrto poglavje je povežalo vzgojne stile in posamezne vzgojne kategorije staršev z njihovo odraslo navezanostjo. Zdrav partnerski odnos, kjer partnerja drug do drugega izražata spoštovanje, se ne bojita čustvene bližine, drug drugemu predstavljata oporo v stiski in sta empatična, jima omogoča, da tudi do otrok pristopita s senzitivnostjo, občutljivostjo in odzivnostjo na njihove potrebe. Oblikovanje notranjih delovnih modelov, torej koherentnih vzorcev o sebi, okolju in odnosih med njima, je odvisno od zgodnjih odnosov s starši. Avtorji potrjujejo stabilnost delovnih modelov, kar se odraža v pogostih ponovitvah istega stila navezanosti posameznika v odnosu s starši ter kasneje v partnerskem odnosu. Preverili smo tudi povezanost navezanosti z izražanjem empatije, s sposobnostjo poskrbeti za drugega, z zadovoljstvom v medsebojnih odnosih ter predvsem potek razvoja navezanosti pri otroku. V poglavju so nazorneje predstavljeni tudi metodološki načini raziskovanja in oblikovanja klasifikacij stilov navezanosti tako v otroški kot v odrasli dobi.

V petem poglavju smo vzgojne stile ter posamezne vzgojne kategorije povežali z religioznostjo. Religioznost kot lastnost ter kot vrednota družine in staršev pomembno vpliva na vzgojo otrok. Matere so tiste, katerim je religioznost pomembnejša kot očetom in so v primerjavi z očeti bolj usmerjene na notranje vidike religioznosti (molitev, religiozne vrednote), medtem ko so bili očetje bolj osredotočeni na javno sfero verovanja (obiskovanje cerkvenih obredov, verouka). V poglavju smo opisali tudi način prenosa verskih vrednot, pomen zgleda življenja po verskih vrednotah ter nekatere raziskave o izraženosti religioznosti v slovenskem prostoru. Kot pomembni sta se pokazali tudi povezanost religioznosti z navezanostjo posameznikov ter pomen boga kot figure navezanosti. Pri vlogi boga kot figure

navezanosti smo omenili dve raziskovalno potrjeni hipotezi – hipotezo skladnosti in hipotezo kompenzacije.

V nadaljevanju smo izpostavili štiri raziskovalna vprašanja, na katera smo želeli odgovoriti v empiričnem delu. Zanimalo nas je:

1. Kateri so za udeležence pomembni elementi oz. kategorije starševske vzgoje?
2. V kolikšni meri se posamezne vzgojne kategorije ter posamezni vzgojni stili medgeneracijsko prenašajo?
3. V kolikšni meri so vzgojni stili in za udeležence pomembne vzgojne kategorije povezane z odraslo navezanostjo udeležencev?
4. Kako se vzgojni stili in pomembni elementi vzgoje povezujejo z religioznostjo staršev?

V skladu z raziskovalnimi vprašanji smo postavili tudi šest hipotez.

Empirični del disertacije je razdeljen na dva dela.

V prvem delu, kjer smo raziskovali s pomočjo kvalitativnih metod, smo iskali za udeležence pomembne vzgojne kategorije. 94 udeležencev je odgovarjalo na 12 vprašanj polstrukturiranega intervjuja, ki smo jih obdelali v skladu z utemeljeno teorijo (ang. Grounded Theory). Iz dobljenih podatkov smo naredili transkripte, oblikovali enote kodiranja, bili pozorni tudi na zaznamke, s katerimi smo opredelili, ali je bila določena enota kodiranja (pri nas enostavčne povedi) za udeležence pozitivna oz. negativna, ter z odprtim kodiranjem pridobili vzgojne kategorije. Le-te smo nato z osnim kodiranjem združili v nadkategorije I. reda, pri katerih smo dobili 6 pozitivnih nadkategorij in 5 negativnih. Tako pozitivne kot negativne nadkategorije smo potem v skladu z utemeljeno teorijo združili v eno pozitivno nadkategorijo III. reda in eno negativno nadkategorijo III. reda.

V drugem delu smo raziskovali s kvantitativnimi metodami. Sodelovalo je 460 družin. Udeleženci ene družine, ki je obsegala mladostnika, njegove starše ter stare starše po materini strani, so reševali iste vprašalnike, skupaj z nekaterimi demografskimi podatki. Rešili so: Vprašalnik starševskih kategorij (sestavili smo ga iz kategorij vzgoje, pridobljenih v prvem, kvalitativnem delu raziskave), Vprašalnik starševske avtoritete (PAQ) (Buri 1991, 110-119), Vprašalnik medosebnih odnosov (RQ) (Bartholomew in Horowitz 1991, 226-244) in dve vprašanji o religioznosti staršev ter vplivu le-te na njuno vzgojo otrok.

V empiričnem delu smo tako poleg podrobnega opisa udeležencev, instrumentov in postopka raziskovanja tudi dobljene rezultate prikazali v dveh delih. Najprej so bili predstavljeni rezultati ter interpretacija kvalitativnega dela raziskave, ki je obravnaval pridobivanje za udeležence pomembnih pozitivnih in negativnih vzgojnih kategorij (prvo raziskovalno vprašanje).

V nadaljevanju empiričnega dela pa smo predstavili rezultate kvantitativnega raziskovanja. Le-ti so bili razdeljeni na tri dele, in sicer v skladu s preostalimi tremi raziskovalnimi vprašanji. Najprej smo navedli rezultate izraženosti posameznih vzgojnih nadkategorij in vzgojnih stilov ter moč njunega medgeneracijskega prenosa (drugo raziskovalno vprašanje), nato smo preverjali povezanost dobljenih vzgojnih nadkategorij in vzgojnih stilov z navezanostjo udeležencev (tretje raziskovalno vprašanje), v zadnjem delu rezultatov pa smo vzgojne stile in nadkategorije povezali še z religioznostjo staršev naših udeležencev (četrto raziskovalno vprašanje). Rezultatom posameznega sklopa je sledila še interpretacija.

Zaključek nam predstavlja sintezo vseh rezultatov, njihovo osvetlitev z vidika življenja naših udeležencev (stari starši so v povprečju rojeni med obema vojnama, mladostniki pa na prehodu v enaindvajseto stoletje) ter predlaga tudi nekatere nadaljnje možnosti raziskovanja odnosov znotraj družine. Kljub določenim omejitvam raziskave (tako na področju pridobivanja udeležencev kot pri uporabljeni metodologiji) smo izpostavili pomembne implikacije rezultatov na področju šolske in klinične prakse.